

Vanja Čelebić*

ČEKANJE I NADA: ŽIVOT MLADIH U BIHAĆU NEKAD I DANAS

Sažetak

Svakodnevnice građana/ki Bosne i Hercegovine, kao i svakodnevne izjave o trenutnim političkim, društvenim i ekonomskim aferama u njihovoj zemlji ukazuju na to da čekanje - kao stanje i praksa - uobličava svakim danom iskustva ljudi koji žive u BiH. Ovaj članak etnografski istražuje i analizira kako je čekanje postalo središnji element u iskustvima mladih ljudi koji žive u Bihaću, gradu u BiH što je u blizini granice s Hrvatskom. To čekanje, koje je na ovaj ili onaj način vezano za osobni (npr. upis na sveučilište) i/ili kolektivni (npr. ulazak u Europsku uniju) »napredak«, određeno je i oblikovano postupcima drugih. Tvrdim da je jedan proizvod čekanje osjećaj da svaka osobna aktivnost ili aktivnost za dobrobit kolektiva u međuvremenu može biti odgođena, i to na legitiman način. Nastajući kao reakcija na sveobuhvatan osjećaj prema kojem čekanje konzumira svakodnevni život mladih ljudi, u ovom se članku istovremeno pokušava osvrnuti, izazvati i problematizirati ideju prema kojoj su mladi u BiH apatični i ravnodušni prema onome što se dešava oko njih. Iako je prvenstvena ideja članka da se ispita i prikaže iskustva mladih osoba koje su živjele u Bihaću tijekom 2009.-2010. godine, članak se također odnosi na iskustva čekanja ljudi koji su bili tinejdžeri nakon Drugog svjetskog rata. Konstrukcija »razgovora« između starijih i mlađih Biščana i Biščanki istovremeno je proizvod etnografskog istraživanja kao i pokazatelj da su čekanje i nada u određenom vremenu direktno povezani s užim lokalnim i širim globalnim kontekstom. U tekstu tvrdim da je u suvremenoj BiH iskustvo čekanja kod mladih prvenstveno formirano utiskom da je kolektivna, a često i osobna, nada trenutačno - geografski i vremenski - van njihovog dosega. Velikim je dijelom taj utisak kreiran osjećajem da su svakodnevnice BiH građana/ki u skoroj i/ili daljoj budućnosti nepredvidljive. Nepredvidljivost je stvorila utisak među mnogim mladim ljudima da je njihov »djelatni kapacitet«

---

* Odjel za geografiju Sveučilišta u Durhamu, South Road, GB- DH1 3LE Durham, vanja.celebicic@durham.ac.uk

(Greenberg, 2011) ograničen i da su zapravo »zaglavljene« (Hage, 2009). Osjećaj »zaglavljenosti« istovremeno je vezan za kolektivnu političku, društvenu i ekonomsku situaciju u BiH, kao i za razne neizvjesnosti koje su se ticale svakodnevnih i često osobnih zadataka ili težnji. U međuvremenu, osjećaj zaglavljenosti je dao utisak da jedino što mogu učiniti jeste upravo da čekaju.

Ključne riječi: *Bosna i Hercegovina, čekanje, djelatni kapacitet, Europska unija, nada, omladinske radne akcije, mladi, zaglavljeno*

1. Uvod¹

Kroz moje dugoročno istraživanje u Bosni i Hercegovini (BiH) primijetila sam da stalne izjave o trenutnim političkim, društvenim i ekonomskim dešavanjima u toj zemlji, kao i svakodnevna praksa, ukazuju na činjenicu da čekanje, kao stanje i praksa, oblikuje iskustvo življenja bosanskohercegovačkih građana/ki, i to na dnevnoj osnovi. Ovo posebice dolazi do izričaja kada su u pitanju mlade osobe, koje su čekale na neki osobni (npr. upis na sveučilište) ili kolektivni (npr. ulazak u Europsku uniju) »napredak«, odnosno osjećaj da »nekamo idu« (Hage, 2009:1). Tijekom mojeg istraživanja, novinari su pisali o čekanju, psiholozi su o tome govorili, predstavnici nevladinog sektora brinuli se zbog toga, političari su to spominjali, roditelji, bake i djedovi (ranije navedenih mladih) neprekidno su uspoređivali to iskustvo s vlastitom prošalošću itd. Također, sami su mladi u današnjoj BiH isto činili sve to: pisali o tome, govorili, bili zabrinuti, uspoređivali svoje iskustvo s prošlim i, možda najvažnije, proživljavali čekanje na svoj način. Iskustvo čekanja činilo se bitnim elementom u svakodnevnica mladih ljudi (Čelebičić, 2013).

Ljudi su oduvijek iščekivali budućnost. Ipak, nešto od upravo ovog trenutačnog iskustva čekanja, odnosno način na koji ljudi čekaju i toga što to čekanje predstavlja, potaklo je određene znanstvenike/znanstvenice na tvrdnju prema kojoj čekanje ima »gotovo isto značenje kao i socijalno biće« (Hage, 2009:1). Ovaj članak, koji je nastao kao reakcija na

---

¹ Tijekom pisanja ovoga članka autorica je bila financijski podržana od Europskog istraživačkog vijeća, projekt *YouCitizen 295392*. Autorica se zahvaljuje na navedenoj podršci.

Čekanje i nada...

sveprožimajući osjećaj čekanja što obuzima svakodnevnice mladih u svakom pogledu, istovremeno je i moj pokušaj da se osvrnem, izazovem i dodatno problematiziram predodžbe prema kojima su mladi u BiH apatični i sasvim ravnodušni prema svemu što se oko njih odvija.

U tekstu tvrdim da je u suvremenoj BiH iskustvo čekanja kod mladih prvenstveno formirano utiskom da je kolektivna, a često i osobna, nada trenutačno - geografski i vremenski - van njihovog dosega. Velikim dijelom taj utisak je kreiran osjećajem da su svakodnevnice BiH građana/ki u skoroj i/ili daljoj budućnosti nepredvidljive. Nepredvidljivost je stvorila utisak među mnogim mladim ljudima da je njihov »djelatni kapacitet« (Greenberg, 2011) ograničen i da su zapravo »zaglavljani« (Hage, 2009:1). Osjećaj »zaglavljenosti« istovremeno je vezan za kolektivnu političku, društvenu i ekonomsku situaciju u BiH (recimo, mnogi su ljudi tijekom mojeg istraživanja smatrali da je BiH »zaostala« ili »nerazvijena«), kao i za razne neizvjesnosti koje su se ticale svakodnevnih i često osobnih zadataka ili težnji, vezanih, na primjer, za zdravstvenu zaštitu (Brković, 2012) ili za studiranje (Čelebičić, 2013). U međuvremenu, osjećaj zaglavljenosti je dao utisak da jedino što mogu učiniti jeste upravo to da čekaju. Veoma bitno, to čekanje, koje je na ovaj ili onaj način vezano za osobni (npr. upis na sveučilište) i/ili kolektivni (npr. ulazak u Europsku uniju (EU)) »napredak« (Čelebičić, 2013), određeno je i oblikovano postupcima drugih. U slučaju »demokratskog napretka« i ulaska u EU, ti drugi odnose se na međunarodna politička i ekonomska tijela (Jansen i dr., 2016); a u slučaju osobnog »napretka« ti drugi mogu se odnositi na sve one koji su u »boljoj« poziciji moći, kao recimo profesori u odnosu na studente. Kao što ću pokazati, proizvod čekanja je osjećaj da svaka osobna aktivnost ili aktivnost za dobrobit kolektiva može biti odgođena, i to na *legitiman* način.

Članak se temelji na etnografskim materijalima prikupljenim tijekom 2009. i 2010. godine u Bijaču, gradu lociranom na sjeverozapadu BiH, u neposrednoj blizini granice s Hrvatskom. Tijekom 14 mjeseci istraživanja najviše sam vremena provela s Bičćanima i Bičćankama u dobi između 17 i 25 godina, slušajući njihove pripovijetke i nade za budućnost, te

Čekanje i nada...

promatrajući i prateći njihova iskustva i prakse. S njima sam provela dosta vremena kroz razne oblike neformalnog (npr. ispijajući kave) kao i formalnijeg druženja (npr. umjetničke radionice koje sam organizirala za maturante u Bihaću). Osim toga, provela sam dosta vremena i sa starijim ljudima. Iako sam najviše vremena provela u jednoj od lokalnih Mjesnih zajednica, također sam provela podosta vremena i na druge neformalne načine (npr. posjete u njihovim domovima).

Iako je prvenstvena ideja članka ispitati i prikazati iskustva suvremenih mladih Bišćana i Bišćanki, te izložiti rezultate nastale etnografskim istraživanjem i analizom čekanja, ali i središnju ulogu koje čekanje trenutno ima u njihovim životnim iskustvima, ovdje se odnosim i na narative o odrastanju i mladosti neposredno nakon Drugog svjetskog rata, za vrijeme Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije. Dakle, u ovome članku konstruiram »razgovor« između starijih i mlađih Bišćana i Bišćanki, osoba koje navodno dijele istu »kulturu« i istu geografsku lokaciju, a koje se ipak nalaze na različitim mjestima, osoba koje su mi pričale kako je nekada bilo biti mlad i očekivati budućnost kao i onih koji trenutno čekaju budućnost.

Razlozi su za ovu konstrukciju dvostruki: 1) narativi o prošlom dobu kojega se prisjećaju lica čije odrastanje i punoljetnost seže u doba Drugog svjetskog rata mogu poslužiti ne samo kao odraz sadašnjeg iskustva (PalMBERGER, 2010) nego i kao način na koji se može istražiti kako vremenski udaljeni socijalno-kulturološki, ekonomski i politički uvjeti i procesi omogućuju različit odnos k budućnosti, a time i različit način čekanja te budućnosti. Pod ovim različitim uvjetima prostor(i) kreirani za moguće uobličavanje i distribuiranje nade također variraju. Dakle, ono čemu se netko nada u određenom vremenu izravno je povezano s užim kulturološkim i širim globalnim kontekstom (HAGE, 2002; FERGUSON, 2006), i ovisi od dostupnosti »mogućnosti« da se nečemu nada (HAGE, 2002:154-5). 2) drugi se razlog ove konstrukcije direktno odnosi na etnografske podatke. Tijekom 14 mjeseci istraživanja mladi su često spominjali prošlost. Njihova slika prošlosti uglavnom je bila pozitivna i iskustva odrastanja za vrijeme SFR Jugoslavije činila su im se bolja, stabilnija i predvidljivija, naspram

njihove sadašnjice. Nadalje, ta je slika bila podržana sa strane mojih starijih sugovornika/ca, koji su često kritizirali i/ili sažaljevali »današnje mlade« (Čelebičić, 2013).

Kroz njihove narative stariji Bišćani/ke često su tvrdili da je za vrijeme SFR Jugoslavije utisak bio da *nada*, unatoč brojnim poteškoćama, boravi među ljudima. Ta je nada bila vezana za opći osjećaj da je nekada sve imalo »svoju proporciju« (posao, školovanje, planiranje obitelji, međuljudski odnosi itd.) te da su građani i građanke, manje ili više, *znali* što očekivati od države i njenih institucija: njihovi životi su se činili predvidljivim. Ta su iskustva često uspoređivali s doživljajima mladih ljudi koji žive u današnjoj BiH. Njihovi su se životi činili nepredvidljivim i neizvjesnim, te zbog toga ne samo da nisu mogli *znati* što očekivati nego se činilo da danas nada boravi izvan BiH granica ili u daljnjoj budućnosti.

Kao što ću pokazati u ovome članku, nada, kolektivna i/ili osobna, ili nedostatak iste, je ta koja je utjecala i oblikovala iskustvo čekanja. Dok je poslije Drugog svjetskog rata kolektivna nada bila prisutna, čekanje *nije* bilo središnji fokus svakodnevnog iskustva. Kao takvo, čekanje je bilo proces koji vjerojatno nitko nije ni primijetio. Da bih to prikazala osvrnuti ću se na priče o radnim akcijama tijekom kojih su mladi nakon Drugog svjetskog rata kolektivno obnavljali zemlju. Suprotno tim pričama predstavljam narative i iskustva današnjih mladih Bišćana i Bišćanki kod kojih je čekanje bilo pitanje načina kojim su se ljudi nalazili u njemu, »o kvaliteti čekanja kao takvog« (Schweizer, 2008:11). Da bih to prikazala tvrdim da danas prevladava osjećaj, kako na osobnom tako i na kolektivnom nivou, da mladi djelomično reagiraju na uvjete koji su ih natjerali na čekanje, a djelomično pomažu stvaranju osjećaja da je život trenutno stvar čekanja. U ovom kontekstu, mladi su izloženi apstraktnim idejama ljudskih prava i demokracije, i ulaska BiH u EU kao jedinoj mogućnosti za BiH budućnost. Time, kolektivno je nadanje povezano s demokracijom i ulaskom BiH u EU i istovremeno s osobnim razvojem (npr. školstvom).

2. Kad čekanje nije bilo dio svakodnevnog iskustva: primjer Omladinskih radnih akcija

Kada bih ih upitala izravno o uvjetima u kojima se njihov život odvija kao i o njihovom djelovanju, odgovori mladih često bi sadržavali odrednicu o nedavnom ratu u BiH. Obično bi rekli nešto u stilu »...pa, pošto smo mi ‚ratna generacija‘, naše reakcije su skroz normalne.« Ovakav je stav probudio radoznalost u meni – na kraju krajeva, oni nisu bili »prva generacija« ikad koja je obilježena kao »ratna«, što su i oni sami znali. Zapravo, ne tako davno i njihovi (pra)djedovi i (pra)bake odrastali su i bili u tinejdžerskim godinama tijekom drugog poslijeratnog konteksta - onoga u SFR Jugoslaviji nakon završetka Drugog svjetskog rata. Upravo taj period bio je čest fokus teme mojih razgovora sa starijim Bišćanima/kama. Oni bi mi prepričali njihova sjećanja ponekad zato što sam pitala o tome, a ponekad da bi mi »dokazali« kako je danas sve »pogrešno«.

Izjave starijih Bišćana/ki nagovijestile su da je u SFR Jugoslaviji mladost (kao i samo iskustvo što znači »biti mlad/a«) bila od velike važnosti. Primjerice, rečeno mi je da je Josip Broz Tito predložio da se njegov rođendan preinači u Dan mladosti: svakog 25. svibnja mladost (a time i činjenica da je netko mlad/a) slavila se duž cijele nekadašnje Jugoslavije. Znanstvenici/e su također pokazali/e da su djeca i mladi smatrani vitalnom komponentom »jugoslavenskog društva«. Ildiko Erdei (2006:210-211), na primjer, sugerirala je da su oni bili viđeni kao suštinski činitelji socijalističkih ideala, kao »utjelovljenje komunističke ideologije koja stremi k budućnosti« (Erdei, 2010:125).

Govoreći поблиže o pionirima, Erdei (2003:27-28) tvrdi da su:

Komunističke vođe Jugoslavije (...) osjetili da ulaganje u ispravno podizanje djece također podrazumijeva ulaganje u budućnost društva. Oni su pažljivo planirali kako će pioniri postati ‚nosioci budućnosti‘, preobraženi kroz obrazovanje i kreativnost, čime bi bili osposobljeni da preobrazu svoje roditelje, učitelje i cjelokupno društvo. (...) Prošla iskustva i budući nazori bili su upravljani k ulaganju u podizanje djece, čineći ih utjelovljenjem jugoslavenskog socijalističkog projekta.

Bitno je napomenuti kako djetinjstvo i mladost nisu bili od važnosti samo kao apstraktne kategorije; biti mlad/a ili biti dijete bilo je od važnosti i kao dio proživljenog iskustva. Ovo se pokazalo očitim tijekom mojega istraživanja sa starijim osobama koje su mi pričale o svojem iskustvu odrastanja u SFR Jugoslaviji i o njihovom učešću u Omladinskim radnim akcijama (ORA).

U nastavku slijedi dio mojih bilješki u kojima su mi sugovornici predočavali svoje učešće u jednoj ili više ORA.

1) Etnografska vinjeta: Omladinske radne akcije (ORA)

Rujan 2010., sredina tjedna, jutro.

Sunce ne sije u Bihaću. Oblaci nagovještavaju kišu. Ulazeći u zgradu Mjesne zajednice, Profesor mi se osmjehuje. Nakon uzajamnih pozdrava odlazim u kafeteriju. Pozdravljam sve prisutne i zagrlim Jasnu.² Već nešto više od mjesec dana dolazim ovdje te je većina »stalnih« posjetitelja naviklo da me vidi. Čini mi se da nekima prija moje prisustvo, nekima baš i ne. Ramiz, penzioner u sedamdesetima, koji volontira za Merhamet³ posljednjih nekoliko godina, sjedi na mjestu na kojem obično ja sjedim. Usprkos mojemu negodovanju, ustaje kako bih mogla sjediti na »svojem« mjestu. Nastavlja razgovor s drugim penzionerom kojeg nisam ranije upoznala.

Uz Jasnu, Ramiza i njegovog prijatelja, koji nakratko odlazi, Huso (čovjek u pedesetim godinama), Marko (penzioner u šezdesetima) i Esmir (penzioner u sedamdesetima) piju svoja uobičajena pića. Pokušavam započeti razgovor o stanju stvari nakon Drugog svjetskog rata. Sugovornici mi pričaju o ORA-ma.

Esmir: »Znaš, poslije Drugog svjetskog rata dešavala se velika izgradnja: ljudi su gradili i gradili. Ja sam učestvovao u pet Radnih akcija, i ponosan sam što sam dobitnik udarničke značke u svih pet, (kratka pauza) to se davalo samo najboljim i najvrjednijim radnicima.«

---

² Koristim pseudonime kako bi se zaštitio identitet mojih sugovornika/ca.

³ Muslimansko dobrotvorno društvo.

Huso: (smije se, čini se da ga je Emirovo kazivanje podsjetilo na nešto) »Ja sam učestvovao u dvije Radne akcije, prvi put sam marljivo radio jer sam želio udarničku značku, ali je nisam dobio. Bio sam jako razočaran. Godinu dana poslije odlučio sam opet pokušati i tada sam je dobio. To mi je bilo jako važno. Bio sam voljan da naporno radim kako bih dobio udarničku značku.«

Esmir: »Mi smo radili dobrovoljno, bez para (pauza) i znaš, bio je to težak, fizički posao. Morali smo održavati disciplinu ili bi nas u protivnom poslali kući (podiže ruku prateći zvukom ufffff), što se smatralo velikom sramotom.«

Vanja: »Kad ste išli prvi put na radnu akciju?«

Esmir: »Meni je prvi put bilo kad sam imao 16 godina, 1952. Gradili smo Konjic-Jablanica željezničku prugu.«

Huso: »Moja je bila 1970-ih, Kikinda i Sutjeska.«

Vanja: »Koje ste pjesme pjevali?«

Esmir i Huso: (prisjećajući se) »Hmmm... čekaj da vidim (zatim Esmir, ritmički pomičući ruke počinje pjesmu): Kramp i lopata, pijuk i kolica to je oružje svakog omladinca (smijeh).

Huso: (više obraćajući se Profesoru) »profesore, de zapjevaj jednu udarničku...«

(Iza ugla možemo čuti Profesora kako mumlja ali ne odgovara odmah. Dosad je atmosfera živahna i uzbuđljiva, osjetno je prisutno uživanje u prisjećanju ovih uspomena)

Huso: »Jedna osoba bi vikala: Za koga? Za Tita! Za koga? Za partiju!«

Esmir: »Svake večeri bi se proglašavala najbolja brigada za taj dan, i svi bismo s uzbuđenjem iščekivali taj trenutak.«

Huso: »To je ljudima davalo volju da nastave, da marljivije rade kako bi njihova brigada bila najbolja idućeg dana.«

Vanja: »Gledala sam film o Radnim akcijama gdje se najbolja brigade birala na samom kraju, ja sam mislila...«

Huso: (prekida radi objašnjavanja) »Pa i to također, ali to je bilo na kraju (Esmir se slaže) to su dvije različite stvari: ko je bio najbolji za taj dan i ko je bio najbolji za čitav period. To je bio svačiji cilj: da bude udarnik najbolje brigade.«

Esmir: »Kasnije, iste večeri, pjevali bi partizanske pjesme (kratka pauza, promjena intonacije glasa) A kad bi se vratili, ahhh, trebala si to vidjeti, velika je proslava bila, stotine ljudi bi čekalo na naš povratak, već na željezničkoj stanici, dočekali bi nas savršeno (duga pauza).«

Esmir: »Ahhhh moja Vanja, u to vrijeme Jugoslavija se gradila i gradila. A danas? (uzdah negodovanja) Hm danas je sve drugačije: danas mladi neće da rade i kad im se plati. Imaš sve ove mlade što traže posao, a istovremeno mole boga da ga ne nađu.«

2.1. O Omladinskim radnim akcijama

Kao što je Esmir rekao, nakon Drugog svjetskog rata jedan od glavnih ciljeva jugoslavenskog komunističkog režima bila je rekonstrukcija (pretežno razrušene) zemlje i oživljavanje ekonomije. Velagić (2008) tvrdi da je već krajem 1945. godine bilo 75 % uništenih mostova izgrađeno, obnovljeno 60 % industrijskih postrojenja te izgrađene 633 škole. ORA-e, koje su se organizirale na lokalnom, republičkom i regionalnom nivou od strane Saveza komunističke omladine Jugoslavije (SKOJ), igrale su ključnu ulogu u procesu rekonstrukcije a time i u stvaranju budućnosti.

Komunistička partija Jugoslavije (KPJ) željela je postići nekoliko ciljeva kroz ove radne akcije. Prvo, željeli su usaditi osjećaj kolektivnog duha i pripadnosti kolektivu kao dio stvaranja »novog čovjeka« koji bi pomogao u izgradnji budućnosti. Nadalje, budućnost o kojoj je bilo govora trebala je biti izgrađena uz poveznicu s jasno određenom i pažljivo odabranom prošlošću temeljenom na komunističkim vrijednostima.⁴ Recimo, ORA-e su se organizirale na lokacijama gdje su se odvijale velike partizanske borbe. Ili, slogani koji su bili originalni u vrijeme rata, kao recimo »Naša borba zahtjeva kad se gine da se pjeva«, našli su svoj odjek u onima korištenim tijekom radnih akcija i postali su »Naša borba zahtjeva kad se radi da se pjeva« (Popović, 2010:284). Priznanje za izvanredno postignuće i doprinos u radu kroz udarničku značku bio je još jedan od načina da se napravi izravna poveznica između omladinaca/ki i ratnih partizana/ki. Oni koji su bili udarnici bili su »heroji obnove« (Popović,

---

⁴ Druge, nekomunističke, prošlosti bile su ili potisnute ili predstavljene u negativnom svjetlu.

2010:284). Stoga ne čudi da se moji sugovornici ranije spomenute vinjete prisjećaju koliko im je bilo važno postati udarnikom ili pripadati udarničkoj brigadi.

U pokušaju stvaranja motivacije kroz iskustva partizana posebno se ističe potreba za »samopožrtvovnošću« i vrijednosti koju nosi pojedinac/ka (Popović, 2010:282). Kao što su istakli Huso i Esmir, veliki dio osobne zadovoljštine i spremnosti učešća u ORA-ma proizvod je navedene ideje o osobnoj vrijednosti i samopožrtvovnosti. Ipak, način na koji se to promicalo od strane KPJ, i način na koji je to prihvatila šira populacije, odgovarao je ideji kolektivne dobrobiti. Dakle, ono što je poticalo omladinu SFR Jugoslavije, na izgrađivanje budućnosti i na aktivnost, kombinacija je osobnog zadovoljstva – baziranog na partizanskim vrijednostima – i osjećaju da rade za opće dobro.

Drugi cilj koji je KPJ željela postići kroz radne akcije, i koji je neraskidivo povezan s prvim, bila je želja da se stvori »novi čovjek«. Kroz radne akcije mlade ljude su ohrabivali da postanu aktivni učesnici/e vizije »bratstva i jedinstva«: ORA su bile namijenjene mladima širom Jugoslavije. Popović (2010:279) tvrdi da je tijekom godina više od dva milijuna mladih učestvovalo u ORA-ma, gradeći autoputove, željezničke pruge, tvornice i gradove. Kroz ideju »bratstva i jedinstva« i kroz učešće na ORA-ma KPJ je pokušala izbrisati socijalne razlike među mladima – u pogledu imovinskog bogatstva, religijske i etničke pripadnosti, regija iz kojih su dolazili itd.

Treći cilj koji je KPJ željela postići kroz radne akcije bila je obuka mladih ljudi različitim vještinama i zanatima, što je znatno uvećavalo njihove šanse za pronalaženjem zaposlenja (Popović, 2010:281). S obzirom na to da je nakon Drugog svjetskog rata postojala velika potražnja za kvalificiranim, polukvalificiranim i nekvalificiranim radnicima, ova je inicijativa bila neophodna (Velagić, 2008:47). U jednom govoru iz siječnja 1947. godine Tito je opisao ORA-e kao najbolju školu za omladinu u kojoj mogu naučiti cijeniti rad (Popović, 2010:282). Ipak, on ih nije ohrabrivao samo na obnovu zemlje već i na ozbiljno shvaćanje obrazovanja. Prema njegovim riječima, obnova zemlje trebala se vršiti kad omladina »ima slobodnog

vremena«. To isto znači da se slobodno vrijeme nije trebalo gubiti, nego organizirati na »pravi« način, odnosno na način koji je »izgrađivao zemlju na temelju samopožrtvovnosti, za opće dobro« (Popović, 2010:281-282).

Unatoč prijatnim sjećanjima na ORA-e i želji da se obnovi država, Huso, Emir i ostali iz Mjesne zajednice, nisu romantizirali poratnu Jugoslaviju i njihove priče nisu bile samo sretnе. Primjerice, čula sam kazivanja o nestašici hrane ili o poznatom Cazinskom ustanku seljaka protiv komunističkog režima iz 1950. godine, što je očito pokazivalo nezadovoljstvo ljudi novom vlašću (vidjeti također Drapac, 2010:203). Ponekad su ljudi prepričavali osobna iskustva koja su se ticala nezadovoljstva autokratskim komunističkim režimom. Štoviše, činjenica da su mnogi moji sugovornici znali barem jednu osobu koja je radila na zapadu u 1960-ima, najčešće u Zapadnoj Njemačkoj, ukazuje na visoku stopu nezaposlenosti u tadašnjoj Jugoslaviji. Očito je da stvari nisu bile sasvim ružičaste.

Unatoč tome, bitno je naglasiti kako je cjelokupan socijalistički projekt bio prvenstveno budućnostan (Erdei, 2003, 2006). Nadalje, Husina i Esmirova dobrovoljna participacija u izgradnji tog socijalističkog projekta poslužila je kao vrlo opipljiv dokaz činjenice da se budućnost gradila i stvarala, a upravo su oni, mladi Jugoslaveni, bili ti koji su aktivno učestvovali u izgradnji neposredne, bliže i dalje budućnosti. Ovo je također značilo, kao što Erdei (2003, 2006) tvrdi, da se socijalni režim oslanjao na mlade i istovremeno u njih ulagao. Mladim Jugoslavenima budućnost se činila konkretnom, dodirljivom i vidljivom. Ona je bila očita i svuda oko njih. Ideja socijalističke budućnosti temeljene na kolektivnom dobru i osobnom zadovoljstvu omogućila je dostupnost, kruženje i razmjenu (Hage, 2003:9) kolektivne nade. Ta je nada bila distribuirana i uložena u potencijale locirane u neposrednoj budućnosti, kao što su recimo izgradnja mostova, željeznica, naselja, radnih mjesta itd. To je također oblikovalo iskustvo čekanja na poseban način: u periodu nakon Drugog svjetskog rata, čekanje – kao recimo čekanje na novu priliku učešća u radnim akcijama – bilo je ispunjeno relativno čvrstim uvjerenjem da će se stvari desiti, dovršiti. Kao takvo, samo iskustvo čekanja prošlo je nezapaženo. Nasuprot tome, u suvremenoj BiH čekanje je bilo

prožeto samo (daleko lociranom) nadom da će se stvari možda desiti ili dovršiti, reducirajući pritom ono što je nekad bilo uvjerenje i izvjesnost (poslije Drugog svjetskog rata) samo na nesigurno nadanje. Moglo bi se zaključiti i da je nesigurnost u budućnost, odnosno nepredvidljivost što će se desiti, upravo ta koja je mnogim mladim Bišćanima/kama dala osjećaj da je njihovo iskustvo u ulozi poslijeratne generacije na neki način posebno i drugačije. O njihovim iskustvima više u nastavku.

3. Sada, kad čekanje znači nadanje

2) Etnografska vinjeta: Ostavite svaku nadu, vi koji dolazite u Bosnu

Kasni studeni 2009., vikend, večer.

Tipično za ovo doba godine, mrak se spustio na ulice Bihaća u ranim satima poslijepodneva. Hladno je i mokro. Ja sam u Kulturnom centru. Velika građevina, neki bi je smatrali tipičnim primjerom socijalističke arhitekture. Velika sala Centra doima se blijedom. Oronula boja teških crvenih zastora daje naslutiti da su ovdje već duže vrijeme. Ovdje sam da bih vidjela nastup Tonija Jankovića. Došla sam sama. Nešto kasnije mi se pridružuju Emina i Nikola, oboje 22-godišnjaci. U SFR Jugoslaviji Toni Janković bio je član poznatog Jugoslavenkog *rock* sastava *Divlje jagode*.

Njegova ranija slava, kao i činjenica da je njegov solo nastup besplatan, oblikovalo je moja očekivanja: mislila sam da će sala biti popunjana. Pogriješila sam. Veoma je malo ljudi došlo, što nije promaklo ni samome Jankoviću. Odlazeći na binu otpočeo je večer sarkastičnim komentaram:

Toni Janković: »Drago mi je da smo se iskupili u ovako velikom broju.«

(svi se prisutni smiju)

Husein Dervišević: (lokalni poeta i pisac, prezentator koncerta): »Toni, zar ti nisu rekli na Izačiću (granični prijelaz između BiH i Hrvatske, lociran nedaleko od Bihaća) da ostaviš svaku nadu kad dolaziš u Bosnu?«

Što je značilo ostaviti nadu na granici pri ulasku u BiH? Derviševićovo pitanje Toniju impliciralo je ne samo da bi bilo besmisleno dolaziti u BiH – kao teritorijalnu cjelinu – s nadom nego i to da je nada kao takva postojala na drugom mjestu, preko granice.

U ovom dijelu članka najprije objašnjavam kakvo je mjesto BiH u očima mnogih mladih Bišćana/ki, kako je oni vide i razumiju, odnosno zašto mnogi od njih smatraju da BiH nije mjesto u kojem bi netko sada trebao -ili uopće mogao- imati nadu. Zatim, ukazujem kako je osjećaj prema kojemu nada nije u neposrednoj (geografskoj) blizini bio formiran mišljenjem da nada ne postoji u vremenskoj blizini, tj. u sadašnjem dobu. Drugim riječima, nada je locirana u dalekoj budućnosti. Ovo je oblikovalo iskustva čekanja mladih: mišljenje prema kojem se nada ne nalazi u neposrednoj blizini kreiralo je među mladim Bišćanima i Bišćankama utisak da je njihov »djelatni kapacitet« (Greenberg, 2011) ograničen. Samim time, iz njihove perspektive, nije ni imalo smisla raditi bilo što, te svaka njihova aktivnost (osobna ili za dobrobit kolektiva) mogla je biti odgođena, na *legitiman* način, do kada ili gdje stvari postanu bolje, recimo kad bi živjeli na »boljem mjestu« (vidi Čelebičić, 2016). Upravo je ovaj oblik čekanja, odgađanje nekih aktivnosti na *legitiman* način, često ostavljao dojam da su mladi »apatični« i »neaktivni«. No u praksi, kako pokazujem, njihovo je djelovanje bilo uobličeno osjećajem da ne mogu uraditi ništa što bi promijenilo njihove osobne ili kolektivne budućnosti, pa samim time nije ni imalo smisla da rade bilo što.

3.1. Mjesto u kojem nada nema smisla

U izravnoj suprotnosti sa situacijom nakon Drugog svjetskog rata, u suvremenoj BiH, služeći se riječima lokalnog intelektualca, vladao je utisak da ono što nedostaje jest »istovjetno interpretiranje zajedničke prošlosti, konstruktivno tumačenje današnjice, kreativno viđenje zajedničke budućnosti« (Vuković, 2012). Dok se nekim političkim strankama nije svidjela ideja BiH kao samostalne države, druge su stranke negodovala o njenom unutrašnjem ustavnom uređenju i željeli, na primjer, da se umanju značaj entitetskih granica. Iako su se svi nadali da će se trenutačna situacija promijeniti, njihova nemogućnost doseganja konsenzusa oko sadašnjeg stanja i budućeg puta BiH zapravo stvara utisak vječnosti. Glavni politički

akteri s jedne su strane pokušavali izgraditi budućnost temeljenu na prošlosti, neposredno prije stvaranja Jugoslavije nakon Drugog svjetskog rata. S druge su strane bili preokupirani s demokratizacijom BiH te njenim ulaskom u EU.

Složena i nejasna politička struktura, te nesigurnost u cjelokupnu budućnost iste, u kombinaciji s nepromjenjivo visokom stopom nezaposlenosti (posebno kod mladih) i onim što je većina smatrala »nezadovoljavajućim i neprikladnim« obrazovnim sistemom (budući da nije svoje učenike/ce pripremao za tržište rada), poticalo je razvoj dojma, kod mladih ljudi, da su njihovi životi prezasićeni i uobličeni nepredvidljivošću; odnosno, nemogućnošću da naslute što će se slijedeće dogoditi (Čelebičić, 2013). Ovo se jasno vidi iz vizualnog projekta *Nepredvidljivost*, mlade maturantice Azre (vidi *fotografiju 1*), tijekom umjetničkih radionica koje sam organizirala 2009.-2010. godine u Bihaću.⁵

Fotografija 1. *Nepredvidljivost*

(fotografirala: Azra)

---

⁵ Tijekom ovih radionica polaznici su koristili vizualne načine, kao što su video, fotografija i crtež, da bi izrazili svoja iskustva i ideje.

Slijedi ono što je Azra navela o svojem projektu:

»Ovo mjesto za mene predstavlja BiH. BiH je u jednom velikom kaosu. Građa čija je namjera bila da bude mjesto za starije osobe, dom penzionera, danas služi kao mjesto gdje se mladi okupljaju, piju, koriste droge i seksaju se. Baš kao što na građi ništa nije definirano, tako ni u BiH nije ništa definirano. Ovdje ne postoje pravila. Ovaj upitnik ovdje stoji za našu budućnost koja je nepredvidljiva. Nepredvidljiva je za pojedince, ali isto tako i za cijelo društvo. Na svakom nivou, na svaki način, bilo to geografski, politički, ili bilo šta, uvijek imamo osjećaj neizvjesnosti. Ove pomiješane boje na podu boje su naše zastave. Ja sam ih samo prosula; nisam htjela da ih definiram, zato što ni mi nismo definirani. Imamo granice, koje navodno definiraju našu zemlju, ali unutar zemlje imamo još granica. Ne znamo ni tko smo, ni što smo, ni kao ljudi, ni kao građani, ni kao društvo... Ništa nije jasno.«

U svojem projektu Azra implicira da neizvjesnost i nepredvidljivost oblikuje svakodnevne živote pojedinaca/pojedinki isto kao i »društva«, kratkoročno i dugoročno gledano. Tijekom mogeg istraživanja naišla sam na mnogobrojne primjere kratkoročnih nemogućnosti predviđanja razvoja određene situacije. Na primjer, moja poznanica Ana, koja je radila u obližnjoj trgovini, 30-og travnja nije znala hoće li morati raditi za Prvi maj. Ili, moj prijatelj, Darmin, uvijek se žalio da u BiH studenti nikad ne mogu znati hoće li se »sutrašnji ispit održati«, jer to ovisi od tog hoće li se profesor/ica »odlučiti pojaviti«.

Također, nemogućnost predviđanja razvoja događaja na duge staze bila je neraskidivo vezana sa svakodnevnim životom ljudi. Dobar je primjer politička i medijska preokupacija sa ulaskom BiH u EU. Čak i ovih dana, kad je budućnost EU nesigurna i Velika Britanija, na primjer, sprema se održati referendum oko ostanka ili mogućeg izlaska iz EU do kraja 2017., u BiH mnogi političari govore o glavnom prioritetu koji se sastoji od ulaska u EU (Jansen, 2014:80; Zvizdić, 2016). Time, oni ulažu kolektivnu nadu u budućnost ulaska BiH u EU. Međutim, iako je ulazak u EU predstavljen kao jedini mogući put BiH, velik broj mladih (i ne tako mladih) građana/građanki ne skrivaju skeptičnost prema dostignućima koje bi im taj ulazak u EU omogućio. Njihov sumnjičav stav istovremeno je proizvod neslaganja s

mišljenjem da je put u EU jedino rješenje za probleme koji postoje u BiH (Žiga i dr., 2015; Turčilo, 2013), kao i uvjerenje da ulazak u EU nije izvodivi korak u doglednom razdoblju.⁶ Istovremeno, nitko nije ponudio alternative.

Taj se nedostatak alternative prožeo kroz razgovor s jednim mladim Bišćaninom, Ismetom, neposredno prije općih izbora 2010. u BiH. Pričali smo između ostalog i o ulasku BiH u EU i on mi je rekao kako se trenutno »osjeća isključenim«. Njegovim riječima:

Znaš, osjećam da gubim nadu u demokratski izbor. S vremena na vrijeme izbori me smaraju: na kraju sve ostaje isto. Jednom sam pričao o EU članstvu sa svojom bivšom djevojkom koja živi u Švedskoj. Pitao sam je da li je ona *za* ili *protiv* EU, i da li je zadovoljna što je Švedska dio EU. Ona mi je rekla da je ona *za* mogućnost da bira. I onda sam skontao da mi uopšte nismo u poziciji da biramo i da sve čemu ciljamo je EU. Nama je EU predstavljena kao jedina opcija za korak naprijed. Ali u biti, kad malo bolje razmisliš o svemu tome, skontaš da to samo znači da smo trenutno isključeni.

Dok je izbor da li je neko za ili protiv članstva u EU formalno postojao, način formuliranja ove dvije opcije bio je vrlo limitirajući: netko je mogao biti a) za članstvo u EU, što je u principu značilo i biti za bolji život, za napredak itd., ili je b) netko mogao biti protiv članstva u EU tj. za zadržavanje postojećih uvjeta neimaštine ili, kao što su se neki ljudi (među njima i Azra) bojali, otpočinjanja novog rata. Dok je prva opcija omogućavala kakvo-takvo nadanje za neku daleku, budućnosti usmjerenu nadu, potonji je izbor onemogućavao bilo kakvu nadu. Time se izbor kojeg su imali bosanskohercegovački građani činio vještačkim, a njihov odgovor neizbježnim: mnogi Bišćani vidjeli su EU kao jedini izlaz.

Predstavljanje budućnosti BiH kroz princip jednoobrazne direktive – viđene kroz članstvo u EU – govori nam nešto i o načinu na koji su lokalnih i inozemni političara, te i sami

---

⁶ Ovo je najbolje ilustrirano u brojnim šalama o ulasku BiH u EU. Primjerice, jedan mi je poznanik rekao: »Kad će BiH ući u EU? 2018. godine po islamskom kalendaru.«

građani/ke, zamišljali i razumjeli prostor. Način na koji razmišljamo o prostoru ima svoje političke i društvene implikacije (Massey, 2005). Geografkinja Doreen Massey (2003:2) tvrdi da zamišljajući »prostor kao vrijeme« umjesto prostor kao nešto što »ima svoja vremena«, pretpostavlja da sve zemlje moraju slijediti unaprijed zacrtanu kružnu putanju predvođenu kapitalističkim Zapadom: neke zemlje su naprednije od drugih, a te druge su one koje trebaju uhvatiti korak s naprednim (Jansen, 2009). Prema Massey (2003:2), misliti o prostoru na ovakav način ne ostavlja mnogo prostora za koegzistenciju raznolikih prošlosti, niti pretpostavlja postojanje raznolikih budućnosti; ne ostavlja mjesta za mogućnost raznolikosti prostora.

Unutar ovakvog načina razmišljanja nije iznenađujuće da se neka mjesta uvijek čine naprednijima, pa tako i željenima (možda zbog toga se mnogima u BiH čini da je nada locirana negdje drugdje, na nekom boljem mjestu). Nadalje, ovaj način razmišljanja o prostoru kao o jednoobraznoj putanji može stvoriti tenzije između pojedinačnih očekivanja i vizije budućnosti te »dugoročnog isključenja mogućnosti za stvarni pomak« (Jeffrey, 2008:954). Prema Jeffreyju, ova tenzija može potaknuti nastanak »kroničnog čekanja«: »umnožavanje broja situacija u kojem ljudi čekaju godinama ili cijeli životni vijek« (Jeffrey, 2008:954).

3.2. »Zaglavljenošt«: primjer ulaska BiH u Europsku uniju

Kao što sam već navela, problem je u BiH dvostruki: 1) kao što tvrdi Ismet, jedna se kolektivna putanja prezentirala BiH građanima/kama: EU, »prava demokracija«; 2) dok se istovremeno ta jedna jedina putanja, za sada, nalazi daleko izvan dometa, u dalekoj budućnosti. Stoga, za mnoge građane/ke dokle god se ta opcija ne realizira, oni/e će se osjećati ostavljeni/e, bez izbora, čekajući da EU otvori svoje kapije. Istraživanje ukazuje kako mnogi mladi ljudi u Bihaću osjećaju da ne postoji ništa što bi *oni* mogli uraditi da bi izmijenili na neki način uvjete u kojima žive. S njihove točke gledišta oni se osjećaju »zaglavljeni«, i nadati se ili biti optimističan/na za njih nema smisla; zapravo, neki to čak smatraju »budalastim«.

Zaglavljeno je nešto o čemu je pisao Hage (2009) kada je predložio oblik čekanja koji zove *waiting out* (iščekivanje). Hage (2009:1) tvrdi kako »održiv život pretpostavlja oblik imaginarne mobilnosti, osjećaja da pojedinac/ka ,nekamo ide'.« Ovaj utisak on zove »imaginarnom egzistencijalnom pokretnošću« (Hage, 2009:1; usporedi s Mains, 2007:665). Suprotan je oblik »zamišljena egzistencijalna nepokretnost« odnosno »zaglavljeno« (Hage, 2009:1). Dok ljudi teže k tome da optimiziraju postojanje prvog i izbjegnu postojanje potonjeg stanja, sadašnji uvjeti u kojima živimo karakterizirani su »stalnom krizom« čime se navedeni osjećaj »zaglavljeno« intenzivira, te se postojeće stanje (možda upravo zbog toga) normalizira. Normalizacija »zaglavljeno« znači da bilo kakva želja za pronalaženjem rješenja za ovo stanje krize istovremeno koegzistira s osjećajem izdržljivosti krize. Ova izdržljivost predstavlja način suočavanja s krizom (Hage 2009:1), ali ne kroz, kao što bi neki pomislili, revoluciju ili preispitivanje socijalnog reda, već radije kroz spomenutu formu čekanja: odnosno »iščekivanja«. Prema Hageu (2009:6) »iščekivanje« je ambivalentno pasivno, jer ono u sebi »uključuje istovremeno podvrgavanje elementima ili socijalnim uvjetima, kao i izdržljivost istih uvjeta.«

Ovo je na neki način slično situaciji u BiH: dok čekaju na EU članstvo mnogi bosanskohercegovački građani istovremeno su »normalizirali« svoju situaciju prema kojoj se nikad ništa promijeniti neće (vidi Čelebičić, 2013), dok istovremeno očekuju promjene vezane za EU članstvo i tijekom kojih, u međuvremenu, njihova individualna djelovanja mogu biti odgođena sve dokle se očekivani uvjeti ne pojave. Time čekanje ustvari može biti shvaćeno kao nadanje. Ideju da je »čekanje nadanje« predložila mi je prijateljica, Almida, tijekom razgovora o njenom osobnom iskustvu čekanja. Ona je predložila da s obzirom na to da se nada činila kao nešto što je vremenski i geografski nemjerljivo udaljeno, locirano u nekoj dalekoj, neodređenoj budućnosti, mnogima nije ostalo mnogo nego da je čekaju.

Jeffrey (2008:954), koji radi istraživanja s mladićima u Indiji, tvrdi da se situacije u kojima se cjelokupna nacija nalazi u položaju čekanja dešavaju onda kada ljudi imaju u vidu specifične budućnosti, specifične nade, ali kada su te iste budućnosti i nade toliko maglovite i nejasne

da ne postoji mogućnost da se realiziraju. Smatram da je BiH članstvo u EU na mnoge načine takvo: s jedne strane predstavljeno kao jedina budućnost za BiH, a, s druge strane, postoji velika neizvjesnost vezana za što to točno znači u praktičnom smislu.

Naime, da bi BiH mogla ući u EU morala je slijediti definiran pravac: postoji jasna »mapa puta« (Turčilo, 2013) koja objašnjava na koji bi način BiH trebala postići taj cilj. Istovremeno lokalni i internacionalni akteri (većinom iz nevladinog sektora) ulagali su očite napore u programe namijenjene pomaganju bosanskohercegovačkih građana/ki (pogotovo mladima) da bi dostigli »poželjni« kolektivni cilj: u stvaranju »prave« vrste građana/ki što su poštivali ljudska prava i demokratske principe. Međutim, moje dugoročno poznanstvo s mladima u BiH i poznavanje postojećih programa o ljudskim pravima ukazalo mi je na činjenicu da su ljudska prava za mnoge mlade ljude poprilično apstraktna kategorija. U pokušaju da učine ljudska prava univerzalnim (ili da ukažu na potrebu istog) predstavnici nevladinih organizacija, političari i međunarodna lica ljudska su prava predstavili kao nešto što slijede »svi normalni Europski građani«. Time je postalo nemoguće definirati što su zapravo ljudska prava značila ili što je netko trebao slijediti u praktičnom smislu kako bi ih doista živio. Ovo je stvaralo jaz između predloženog rješenja kolektivne budućnosti BiH – članstva u EU – i stvarnih mogućnosti za doseganje ovoga cilja.

Na primjer, kada sam 2009. godine bila na Omladinskom film festivalu o ljudskim pravima u Bihaću, jedan je mladić postavio jednostavno pitanje koje mi je sve posložilo: što su to ljudska prava uopće? Ovaj mladić, kojega sam kasnije upoznala na fotografskim radionicama, nije postavio ovo pitanje doslovce. On je, kao i većina mladih njegovih godina, znao izrecitirati brojna ljudska prava onako kako ona stoje u Europskoj konvenciji o ljudskim pravima (EKLP). Ono što je njegovo pitanje predlagalo jeste da je bilo veoma nejasno što bi neko trebao doista učiniti – u praktičnom smislu – kako bi živio u zemlji u kojoj se poštuju ljudska prava. Tako da iako su ih mnogi mogli recitirati napamet i znali što bi oni trebali osigurati, kako doista živjeti ta prava činilo se sasvim neuhvatljivim. Kako bi ovo bolje

pojasnila iskoristit ću opet priče starijih Biščana o mladosti iz razdoblja nakon Drugog svjetskog rata.

Nova SFR Jugoslavija, nastala nakon Drugog svjetskog rata, nije bila stvorena s određenom vodećom nacijom unutar sebe: naučena je lekcija vremena koje je prethodilo tom ratu jeste da je nacionalna nejednakost u Kraljevini Jugoslaviji dovela do krize. Ono što se neprekidno naglašavalo jeste jednakost svih nacija izražena kroz ideal »bratstva i jedinstva« (Drapac, 2010:198, 212). Radnici, ne nacije ili narodi, bili su ona kategorija koja je bila od »najvećeg značaja u novoj državi«, što je omogućilo stvaranje osjećaja »sveobuhvatnog jugoslavenkog identiteta« (Drapac, 2010:215; vidjeti također Godina, 1998). Tito je znao da je put do socijalizma težak i trnovit, ali se isti smatrao »ispravnim« pa stoga i vrijednim odabira (Drapac, 2010:205). Osim onog kojeg su trebali slijediti, također i put kojim nikako nije trebalo ići – kao što je to put fašizma i komunizma Sovjetskog tipa (Drapac, 2010:197, 209, 212), bio je naglašen.

Može se pretpostaviti da su poslije Drugog svjetskog rata glavni koncepti jugoslavenkog režima – socijalizam, bratstvo i jedinstvo, jednakost – bili u istoj mjeri nejasni ili varljivi kao što je to ideja o ljudskim pravima danas. Međutim načini na koji se njihov ideal i cilj mogao doseći bio je mnogo jasniji; mnogi moji sugovornici u Mjesnoj zajednici, iskazali su da je način na koji su ljudi trebali dosegnuti konceptualne ciljeve (socijalizma, bratstva i jedinstva) praktičnog tipa (kopanje, izgradnja). U kontrastu s ovime, u suvremenoj BiH, i stvarni sadržaj i odredive radnje koje se trebaju poduzeti za dostizanje sadašnjih konceptualnih ciljeva (EU, demokracija) čini se potpuno nejasnim. Umjesto krampe i lopate trenutno imamo (nejasne) ideje o ljudskim pravima; umjesto tvornica, željezničkih pruga i mostova koji su istovremeno značili i radna mjesta, danas postoji članstvo u EU i visoka stopa nezaposlenosti.

Smatram da materijalnost i tjelesno iskustvo nade (i nedostatak istog) oblikuje način na koji se »društvena nada« (Hage, 2003:15) artikulira i distribuira. Nadalje, to također utiče na način na koji se individue nadaju, i kako se uopće mogu nadati. U očima mnogih Biščana,

budući da se nada činila van dosega, ciljevi daleke budućnosti činili su se kao jedina opcija koju su oni kao kolektiv imali. Ovaj način življenja potpomoguo je stvaranje egzistencijalne nepomičnosti i »zaglavljenosti«. Stoga, nije iznenađujuće da su mnogi mladi Bišćani i mlade Bišćanke osjećali da jedini način na koji netko uopće može imati bilo kakvu nadu jeste kroz čekanje (Čelebičić, 2013). Tako postaje jasan i Almaidin prijedlog prema kojem ona definira »čekanje kao nadanje«.

U dijelu koji slijedi usmjeriti ću se na etnografski primjer jednog mladog Bišćanina, Nene, kako bih prikazala da osjećaj, da je kolektivna nada izmještena, može rezultirati i u osobnom čekanju koje je također dalo dojam da odgađanje aktivnosti (za osobnu ili kolektivnu dobrobit) može biti *legitimno*.⁷ Tvrdim da je upravo taj osjećaj oblikovao aspiracije (koje su ponekad bile nedosljedne i nerealne) mladih Bišćana i Bišćanki kao i njihove prakse: dok su se mnogima činili ravnodušni, mnogi mladi ljudi jednostavno su osjećali da je njihov »djelatni kapacitet« limitiran.

3.3. Kad čekanje postane legitimno: primjer Nene

Tijekom radionica filma i fotografije koje sam organizirala i vodila za maturante u Bihaću, upoznala sam mnogo mladih djevojaka i momaka. S većinom sam se podosta sprijateljila. S vremenom se naše druženje proširilo i na druge oblike neformalnog druženja (kao recimo ispijanje kava). Vrijeme koje smo provodili zajedno često smo ispunjavali razgovorom o životu. Budući da su moji novopečeni prijatelji u to vrijeme bili/e maturanti/kinje nalazili su se u »spletu okolnosti od vitalnog značaja« (Johnson-Hanks, 2002), tako da smo često razgovarali i o njihovim planovima za budućnost. Kroz druženje sam primijetila da njihovi planovi nisu uvijek bili dosljedni ili realni te da su ponekad pričali priče sebi i drugima kako bi legitimno opravdali svoje postupke koji su se često rezultirali u odgađanju aktivnosti (vidi Čelebičić, 2013).

---

⁷ Za više primjera vidi Čelebičić, 2013.

Primjera radi, tijekom ovih radionica upoznala sam osamnaestogodišnjeg mladića, Nenu. Živio je sam s mamom. Otac mu je umro nakon rata. Njegova iznenadna smrt bila je povezana s njegovim ratnim iskustvom. Prvi utisak koji je Neno ostavljao bio je onaj cinika koji se nije nimalo uzdržavao od izražavanja svojega mišljenja. Kad smo govorili o budućnosti, Neno mi je rekao da je planirao upisati psihologiju na jednom od sveučilišta u BiH. Pritom sam znala da za taj studij trebaju dobre ocjene kao i činjenicu da on nije uzimao svoje školovanje ozbiljno, ili točnije: on je na ispitima padao većinu predmeta. Kako je vrijeme prolazilo shvatila sam da Neno nije učinio ništa što bi dalo do znanja da će pokušati upisati psihologiju.

Neno, kako mi se činilo, nikada nije ozbiljno razmišljao upisati psihologiju, već je o tome samo govorio kao da mu je to želja. Interesantno, tijekom naših razgovora, nikad nije rekao da je njegova sadašnja pozicija (loše ocjene, nezavršeni ispiti, nedostatak stvarnog interesa) mogući razlog njegove odluke da odustane tj. digne ruke od svega, ne pokušavši otići na prijemni. Jednom sam ga pitala o tome. Rekao je da on vjeruje kako bi mu za upisivanje na fakultet tog tipa trebala dobra »štela«. Budući da on nije imalo »štele«, smatra da nema koristi da se uopće trudi oko toga, jer ionako neće »upasti« na željeni studij. Dakle, Neno je svaljivao krivicu na »objektivne uvjete«.

Ideja prema kojoj netko ne može i neće uspjeti bez »štele« u BiH bila je sveprisutna tijekom mojeg istraživanja i značajno je oblikovala način djelovanja različitih osoba. Čak i oni koji su uspjeli bez »štele« smatrali su sebe prosto sretnima (Čelebičić, 2013). Na mnogo je načina to nalikovalo onome što Cole (2010:15) naziva »sinoptičkom iluzijom«: stanjem koje je u sebi sažimalo »velik dio stvarne heterogenosti čime su djelomične prakse uskakale na mjesto kompleksnije cjeline.« Dok se može pretpostaviti da bez »štele«, ne gledajući na ocjene, netko ne može upisati studij psihologije, isto se tako može pretpostaviti kako se uz naporan rad može ostvariti isti cilj. Dakle, nije sve uvijek samo stvar »štele«. Odbijanje ove druge mogućnosti značilo bi ignoriranje varijabilnosti i podcjenjivanje onih mladića i djevojaka što su uspjeli zahvaljujući osobnim naporima. Prema tome, neimanje »štele« ili, kako je to

Bourdieu (1979:60) nazvao nekoga da »povuče konac«, konstruiralo je »sinoptičku iluziju« koja je oblikovala način na koji su ljudi djelovali i razumjeli njihove mogućnosti unutar objektivnih okolnosti (vidi Cole, 2010:16). Tako je na primjer Neno, nemajući nikakvu »štelu«, barem kad je fakultet u pitanju, odlučio da je uzaludno i pokušati upisati spomenuti fakultet: osjećao je da je »zaglavljen«. Dakle imati ili nemati »štelu« olakšavalo je ili otežavalo zamišljanje određenih mogućnosti, djelujući time izravno na nečije zalaganje u dostizanju ciljeva (Cole, 2010:16).

Ranije sam već sugerirala da »objektivni uvjeti« u BiH doista nisu zavidni. Politička nestabilnost, visoka stopa nezaposlenosti, nepredvidljivost unutar obrazovnog sustava još su više pojačani nepotizmom i korupcijom. Kroz pozivanje na »objektivne uvjete« Neno je opravdavao svoje (ne)djelovanje; on je razumio svoj »djelatni kapacitet« da prevede »želju u stvarnost« (Greenberg, 2011:93) ograničenim. Smatrao je da on sam ne posjeduje načine za oblikovanje svoje budućnosti i da ako želi nešto postići – recimo upisati fakultet – on treba druge ljude da djeluju umjesto njega. Kroz njegovo viđenje i razumijevanje »objektivne okolnosti«, po kojoj nije imao mnoge mogućnosti bez »štele«, Neno je stvorio »legitimnu« poziciju čekanja. Dakle, ne samo da je Nenino djelovanje bilo odgođeno zbog osjećaja da ne može ništa učiniti, kako bi promijenio stanje oko sebe, nego istovremeno i način na koji je on razumio te uvjete bio je pogodan budući da je »opravdano i legitimno« mogao izbjegavati odgovornost i nastaviti raditi stvari koje je želio (zabavljati se) bez da se previše brinuo o stvarima koje nije želio (učenje).

Očito onda, čekanje nije pasivno (vidjeti Jeffrey, 2010), i često može postati praksa određene situacije: čekanje može proizvesti samu stvarnost o kojoj govori (a ne samo biti ta stvarnost). Drugim riječima, čekanje ustvari može pružiti osjećaj da je nečiji »djelatni kapacitet« ograničen, čak iako ovo nije nužno istina (recimo, Neno nikada nije ni pokušao upisati fakultet). Dakle mladi Bišćani istovremeno su reagirali na postojeće uvjete i stvarali nove situacije u kojima je osjećaj bio da je čekanje, trenutno, osnovno svakodnevno iskustvo.

Gledajući na iskustva mladih ljudi kao što je Neno, koji žive u postsocijalističkoj i poslijeratnoj BiH, smatram da relativna nemogućnost predviđanja neposredne, bliže i dalje budućnosti na osobnoj i kolektivnoj razini funkcionira kao objektivni faktor prema kojem ljudi prilagođavaju planiranja, očekivanja i težnje. Ono što je formiralo način na koji su se odnosili k budućnosti jeste šira vremenska orijentacija (Čelebičić, 2016). Osjećaj prema kojem su oni »išli« nekuda (EU), što je za njih trenutačno nemoguće doseći, stvaralo je dojam da oni zapravo ne idu ikuda, da su »zaglavljani«.

4. Zaključak

Iskustvo čekanja čini se imanentnijim i zamjetnijim ako se odvija pod određenim okolnostima i/ili među određenim populacijama koje su sociološki, politički i geografski udaljene od dominantnih središta moći (Jeffrey, 2008; Bayart, 2007:269-277). Shodno tomu tvrdim da je važna kontekstualizacija iskustva čekanja. U ovome tekstu ukazala sam da su generacije koje su slijedile dva rata (Drugi svjetski i onaj okončan 1995. godine) ne samo čekale na drugačiji način nego je i način njihovoga čekanja bio drugačije »sistematski (ne)prisutan u društvu« (Hage, 2009:2). Time, smatram da su od veće važnosti sama pitanja »tko čeka?, na što? i kako?«, u usporedbi s odgovorima na njih, i upravo je to ono što definira i simbolizira relativnu važnost čekanja u određenom kontekstu. Drugim riječima, tek onda kada se ova pitanja postave čekanje kao takvo postaje zamjetan proces.

U suvremenoj BiH svi čekaju. U tom smislu, iskustvo čekanja podosta se razlikuje od onoga u vremenu nakon Drugog svjetskog rata. Priče članova Mjesne zajednice i iskustva mladih nakon rata 1995. godine ukazuju na to da je čekanje ponekad individualno (na primjer čekanje na ispit ili drugu Radnu akciju iduće godine), a ponekad kolektivno (na primjer otvaranje kapija EU za BiH ili čekanje da se izgradi još jedna pruga). Ipak u prisjećanjima Huse i Esmira relativno je naglašeno individualno čekanje (na primjer, dostizanje časti biti udarnikom). Samim tim, poslije Drugog svjetskog rata čekanje se na kolektivnom nivou činilo nezamjetnim: naime, ni u kojem se slučaju društvo poratne Jugoslavije ne bi moglo definirati kao »društvo koje čeka«. Prema pričama starijih Bišćana, čekanje se više vezalo za pojedinca,

a manje za nepredvidljivost kolektivne budućnosti. Posljedica je toga da je bio visok osjećaj »djelatnog kapaciteta« u odnosu na kolektivnu budućnost. Nadalje, postojala je umjerena ravnoteža između pojedinačnih težnji i kolektivnog konceptualnog cilja, koja je omogućila stvaranje utiska da je »nekada sve bilo u dobroj proporciji«.

Nasuprot tomu, u današnjoj BiH, naglasak se stavlja na kolektivno, a ne individualno, čekanje. Razlozi čekanja (na primjer osjećaj »zaglavljenosti«) nisu se odnosili na socijalne odrednice (kao što su dob, spol, socijalni status itd.). Svi čekaju: bogati i siromašni, muškarci i žene, stari i mladi, različite etničke skupine, oni koji su uspjeli na ispitima i oni koji nisu, oni koji imaju »štelu« i oni koji je nemaju. Takvo što čini čekanje središnjom kategorijom u suvremenoj BiH. Shodno tomu, osjećaj »djelatnog kapaciteta« u odnosu na kolektivnu budućnost vrlo je nizak. Danas ne postoji ravnoteža između individualnih težnji i kolektivnog konceptualnog cilja. Umjesto toga vlada sveprožimajući utisak da ništa nije u »odgovarajućoj proporciji«.

Literatura:

Bayart, Jean-Francois (2007). *Global Subjects: A Political Critique of Globalization*, Polity Press

Bourdieu, Pierre (1979). *Algeria 1960: The Disenchantment of the World, The Sense of Honour, The Kabyle House or the World Reversed*, Cambridge: Cambridge University Press

Brković, Čarna (2012). Potraga za vezama kao konstitutivni element biološkog aspekta državljanstva u bosanskom gradu na granici. *Antropologija*, 12(2):123–144

Cole, Jennifer (2010). *Sex and Salvation: Imagining the Future in Madagascar*, Chicago University Press

Čelebičić, Vanja (2013). *Waiting is Hoping: Future and Youth in a Bosnian Border Town*, PhD dissertation, Manchester: Social Anthropology, University of Manchester

Čelebičić, Vanja (2016). Beyond to Vote or Not to Vote: How Young People Engage with Politics, in Jansen, Stef; Brković, Čarna; Čelebičić, Vanja (eds.). *Negotiating Social Relations in Bosnia and Herzegovina: Peripheral Entanglements*, London: Routledge (forthcoming!)

- Drapac, Vesna (2010). *Constructing Yugoslavia: A Transnational History*, Palgrave Macmillan
- Erdei, Ildiko (2003). "The Happy Child" As an Icon of Socialist Transformation: Yugoslavia's Pioneer Organization, in: Lampe, John; Mazower, Mark (eds.). *Ideologies and National Identities: The Case of Twentieth-Century Southeastern Europe*, Budapest: Central European University Press, pp. 154-179, <http://books.openedition.org/ceup/2428>, (16. 5. 2016.)
- Erdei, Ildiko (2006). Odrastanje u poznom socijalizmu – od »pionira malenih« do »vojske potrošača«, u Prica, Ines; Feldman Čale, Lada (ur.). *Devijacije i promašaji: etnografija domaćeg socijalizma*, Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, str. 205-240
- Erdei, Ildiko (2010). Migrants of the Future – Serbian Youth Between Imaginary and Real Migration, *Ethnologia Balkanica*, 14:109-128
- Ferguson, James (2006). *Global Shadows: Africa in the New World Order*, Durham: Duke UP
- Godina, Vesna (1998). The Outbreak of Nationalism on Former Yugoslav Territory: a Historical Perspective on the Problem of Supranational Identity, *Nations and Nationalism*, 4(3):409-422
- Greenberg, Jessica (2011). On the Road to Normal: Negotiating Agency and State Sovereignty in Postsocialist Serbia, *American Anthropologist*, 113(1):88-100
- Hage, Ghassan (2002). "On the Side of Life" - Joy and Capacity of Being, in: Zournazi, Mary (ed.). *Hope: New Philosophies for Change*, London & New York: Routledge, p. 150-171
- Hage, Ghassan (2003). *Against Paranoid Nationalism: Searching for Hope in a Shrinking Society*, Annandale: Pluto Press
- Hage, Ghassan (2009). Waiting Out the Crisis: On Stuckedness and Governmentality, in Hage, Ghassan (ed.). *Waiting*, Melbourne: Melbourne University Press, https://www.academia.edu/1990512/Waiting_out_the_crisis_on_stuckedness_and_governmentality, (16. 5. 2016.)
- Jansen, Stef (2009). After the Red Passport: Towards an Anthropology of the Everyday Geopolitics of Entrapment in the EU's "Immediate Outside", *Journal of the Royal Anthropological Institute*, 15(4):815-832
- Jansen, Stef (2014). On not Moving Well Enough: Temporal Reasoning in Sarajevo Yearnings for "Normal Life", *Current Anthropology*, 55(9):74-84
-

- Jansen, Stef; Brković Čarna; Čelebičić Vanja (eds.) (2016). *Negotiating Social Relations in Bosnia and Herzegovina: Peripheral Entanglements*, London: Routledge
- Jeffrey, Craig (2008). Waiting, *Environment and Planning D: Society and Space*, 26(6):954-958
- Jeffrey, Craig (2010). *Timepass: Youth, Class and the Politics of Waiting in India*, Stanford University Press
- Johnson-Hanks, Jennifer (2002). On the Limits of Life Stages in Ethnography: Toward a Theory of Vital Conjunctions, *American Anthropologist*, 104(3):865-880
- Mains, Daniel (2007). Neoliberal Times: Progress, Boredom, and Shame Among Young Men in Urban Ethiopia, *American Ethnologist*, 34(4):659-673
- Massey, Doreen (2003). Some Times of Space, in May, Susan. (ed.). *Olafur Eliasson: The Weather Project*, London: Tate Modern, p. 107-118
- Massey, Doreen (2005). *For Space*, London: Sage
- Palmberger, Monika (2010). *How Generations Remember: An Ethnographic Study of Post-War Mostar, Bosnia and Herzegovina*, PhD dissertation, Oxford: University of Oxford
- Popović, Dragan (2010). *Youth Labour Action (Omladinska Radna Akcija, ORA) as Ideological Holiday-Making*, in: Grandits, Hannes; Taylor, Karin (eds.). *Yugoslavia's Sunny Side: A History of Tourism in Socialism (1950s-1980s)*, Budapest: Central European University Press, p. 279-302
- Schweizer, Harold (2008). *On Waiting*, London: Routledge
- Turčilo, Lejla (2013). *Bosnia-Herzegovina and the European Union: Strong European Identity in Spite of Scepticism*, Heinrich Boell Foundation,
<https://eu.boell.org/sites/default/files/uploads/2013/12/lejla-turcilo-bosnia-herzegovina-and-the-eu.pdf>, (16. 5. 2016.)
- Velagić, Adnan (2008). *Hercegovina od 1945. do 1952. (Društveno-političke i privredne prilike)*, Mostar: Univerzitet Džemal Bijedić
- Vuković, Đorđe (2012). intervju, Prof. Vuković: Politika u BiH je apoteka sa starim lijekovima, *klix.ba*, Sarajevo, 19. travnja, 2012., <http://www.klix.ba/vijesti/bih/prof-vukovic-politika-u-bih-je-apoteka-sa-starim-lijekovima/120418092>, (16. 5. 2016.)
-

Zvizdić, Denis (2016). izjava, Denis Zvizdić: Prioritetni cilj BiH je Evropska unija, *klix.ba*, Sarajevo, 2. veljače, 2016., <http://www.klix.ba/vijesti/eu-integracije/denis-zvizdic-prioritetni-cilj-bih-je-evropska-unija/160202076>, (16. 5. 2016.)

Žiga, Jusuf; Turčilo, Lejla; Osmić, Amer; Bašić, Sanela; Džananović Miraščija, Nedžma; Kapidžić, Damir; Brkić Šmigoc, Jelena (2015). Studija o mladima u Bosni i Hercegovini, Sarajevo: Friedrich-Ebert-Stiftung, <http://library.fes.de/pdf-files/bueros/sarajevo/11436.pdf>, (16. 5. 2016.)

Vanja Čelebičić*

WAITING AND HOPE: THE LIVES OF YOUNG PEOPLE IN BIHAĆ, THEN AND NOW

Abstract

The daily lives of citizens in Bosnia and Herzegovina, as well as prevalent commentaries on current political, social and economic affairs in the country, suggest that local people's day-to-day experiences are shaped by waiting – as both a condition and a practice. This article ethnographically explores and analyses how waiting became a central element in the experiences of young people living in Bihać, a town located in Bosnia and Herzegovina, near the border with Croatia. Importantly, this waiting, which in one way or another relates to personal (eg, admission to university) and / or collective (eg. European Union accession) “progress”, is defined and shaped by the deeds of others. I argue that one of the products of waiting is a sense that in the meantime each individual activity, or activity for the benefit of the collective, can be postponed, and legitimately so. While being a response to an overwhelming sense that waiting was consuming young people's daily lives, the article also attempts to address, challenge and complicate the idea that young people in BiH are apathetic

---

* Department of Geography, University of Durham, South Road, GB- DH1 3LE Durham,
vanja.celebicic@durham.ac.uk

and indifferent to what is going on around them. Although the primary idea of the article is to examine and display experiences of young people who lived in Bihać during 2009-2010, the author also refers to the waiting experience of people who were in their teenage years after World War II. This “conversation” between older and younger citizens of Bihać is, at the same time, the product of ethnographic research as well as an indicator that waiting and hope in a given time are directly associated with narrower local and broader global contexts. The author argues that, in contemporary BiH, the experience of waiting among young people was primarily formed by an impression that hope - personal and collective – was geographically and temporally out of their reach. This impression was largely created by the sense that the everyday lives and the futures of BiH citizens were unpredictable. This unpredictability has created the impression among many young people that their “agentive capacity” (Greenberg, 2011) was limited and that, in fact, they were stuck. This sense of “stuckedness” (Hage, 2009) is linked to both the collective political, social and economic situation in BiH, as well as to all sorts of other uncertainties that concerned daily and often more personal tasks or aspirations. Meanwhile, the sense of “stuckedness” gave the impression that the only thing one could do is wait.

Key words: *Bosnia and Herzegovina, waiting, agentive capacity, European Union, hope, Youth work actions, young people, stuckedness*